

Bernhard Wilhelmer:

Til kritikken av den herskende psykologi

I Prosjekt-arbeidet¹ hersket i stor utstrekning forestillingen om at det teoretiske grunnlag frembringer seg selv i den praktiske virksomheten, og at de relevante problemene først ville bli stilt under praksisen. Spontan praktisisme og konkretisme under studentbevegelsens anti-autoritære aksjonshistorie, en bevegelse som ofte misforsto seg selv som revolusjonær, tok imidlertid feil med hensyn til teoriens rolle for strategien til en langsiktig politisk praksis. Praksløst teori og teoriløs praksis var fremherskende. Det manglet et grunnlag for utviklingen av kriterier for en meningsfylt overprøving av de sosialpsykologiske ansatsene med hensyn på deres funksjon. Derfor hadde man ikke evnen til å bearbeide den bestående psykologien ideologikritisk. Man sto abstrakt-negerende overfor den uten å kunne utvikle dens historiske oppheving konkret-negerende. Nettopp den virkelige motsetningen mellom teori og praksis må heves opp til en dialektisk drivkraft. Postuleringen av en umiddelbar identitet mellom dem betyr til syvende og sist et sammenfall mellom mulighet og virkelighet. Men at de faller fra hverandre kan hverken oppheves gjennom umiddelbar praksis eller gjennom teoretisk refleksjon alene. Først når en har forstått det dialektiske forhold mellom teori og praksis som gjør deres motsetningsfylte enhet produktiv, kan avmechtig teori på den ene side og voluntaristisk praksis på den andre bli overvunnet.

Den forskjellige betydningen til den akademiske og anvendte psykologi for praktiske problemer, henholdsvis i USA og Forbundsrepublikken, har etter den annen verdenskrig funnet sitt

uttrykk i forholdet mellom amerikansk og tysk skolepsykologi: Både problemstillingene og metodene til en psykologi som på feilaktig vis var redusert til naturvitenskap, trengte i stadig sterkere grad fra USA inn i Forbundsrepublikken. Her erstattet den en fenomenalistisk skole som allerede lå langt tilbake for den "vitenskapelige" standard i den øvrige vestlige psykologi.

Det som kjennetegner formen til den borgerlige psykologien av amerikansk avstamning, er at det er tale om en empirisk-nomotetisk² vitenskap hvis bærende substrat er en organismisk oppfatning av mennesker. Ut fra dens nomotetiske krav om at teorien skal være almengyldig må forskningen foregå i situasjoner som er mest mulig rene, under streng betingelseskontroll ved hypoteseprøving og der forstyrrende faktorer er isolert eller sjaltet ut. Disse forstyrrende faktorer er imidlertid konkrete historiske betingelser som mennesker lever under. Følgelig reduserer denne formen for psykologi menneskenes konkrete historisitet til en ahistorisk organisme. Vi trenger ikke her å differensiere mellom de forskjellige borgerlige skoler i psykologien, skoler som forstår sin egen historie bare som oppstilling og forandring av hypoteser, som en tilfeldig rekkefølge av forskjellige teoretiske ansatser. Historisk måtte denne formen for psykologi først sette seg igjennom overfor andre konsepsjoner (strukturalisme, fenomenologisk skole). Men etterat den gjorde sitt gjennombrudd har den etablert seg som "den" vitenskapelige psykologien først i USA og etterpå også i Vest-Europa. Dette faktumet må forklares. Dette er bare mulig hvis det i analysen av den borgerlige (amerikansk-funksjonalistiske) psykologien blir spurt etter de samfunnsmessige betingelser og interesser som førte til denne utviklingen, for slik å kunne bestemme denne psykologiens form ut fra de underliggende samfunnsmessige interessene. Analysen av den virkelige situasjonen må nødvendigvis betjene seg av polit-økonomiske kategorier hvis man ikke vil reproducere den idealistiske historieskrivingen i den borgerlige vitenskapen, der psykologiens historie fremstilles som en rekke av store menn og ånder. Den fremgangsmåten som kreves kan tydeliggjøres ved følgende eksempel: I takt med den tiltagende utfoldelse av produktivkreftene og den tilsvarende utbredelsen av kapitalistiske bedrifter i begynnelsen av dette århundret, oppsto nødvendigheten av å utvikle arbeidsfysiologiske metoder for en optimal styring og overvåking av produksjonen. Med den økende rasjonaliseringen av arbeidsplassene (innføring av samlebånd hos Ford) skulle også den subjektive faktoren i arbeidsprosessen bli stilt sterkere under kapitalistenes kontroll. Arbeidsstudier og oppsplitting av arbeidsprosessene i mer rasjonelle enkeltoperasjoner

(Taylor) gjorde de første atferdsanalyser nødvendig. For disse analysene stilte behaviorismen sine metoder til rådighet³. På denne måten gir den økonomiske bakgrunnen rammen som gjør psykologiens utvikling som samfunnsmessig fenomen synlig. Men de psykologiske forskningsresultatene virker på sin side tilbake på produksjonsprosessenes form, og fører til en utvikling av produktivkreftene som også må finne sitt nedslag som en bestanddel i den klasseanalysen som gjøres. I denne forstand kunne en historisk analyse av psykologien bidra alment til en videreutvikling av teorien om de samfunnsmessige produksjonsbetingelsene. Men den her skisserte industri- og arbeidspsykologi representerer bare en gren av den anvendte funksjonalistiske psykologien, og problemstillingen må også utvikles tilsvarende for de andre områdene. I denne forbindelse bør man ikke ta den akademiske klassifiseringen av forskjellige områder: klinisk psykologi, reklamepsykologi, arbeidspsykologi etc., som delområder av én vitenskap "psykologi" som et tilstrekkelig indisium for at det her også foreligger en enhet ut fra emnet.

Anvendelsen av denne metoden for å begripe psykologien som samfunnsmessig faktum grunnet på økonomiske forhold viser til følgende: Det heller pragmatisk enn saklig begrunnede skillet mellom anvendt og teoretisk psykologi måtte føre til at den teoretiske psykologiens historiske betingelse blir tilslørt. Og at dens abstraksjoner, som den har utvunnet fra praktiske situasjoner under nødvendigheten av å oppfylle sin samfunnsmessige funksjon, opphøyes til almene "værensbestemmelser" ved mennesket hvor ethvert spor av den samfunnsmessige og historiske sammenhengen for deres tilblivelse er forsvunnet.

Bare på bakgrunn av de økonomiske sammenhengene kan tilblivelsen av denne spesifikke form for psykologi bli klargjort. I sentrum her står spørsmålet om hvordan de virkelige samfunnsmessige sammenhengene har tingliggjort seg til abstraksjoner. Som kategoriale rammer konstituerer disse abstraksjonene den borgerlige psykologiens form og på grunn av sin abstrakte form som er løsrevet fra den samfunnsmessige realiteten suggererer da skinnet av en eksistens som er uavhengig av den historiske utvikling. Det må vises hvordan den borgerlige psykologien greier å eliminere både den psykologiske forskerens og forskningsgjenstandens historisitet og samfunnsmessighet på en vitenskapsteoretisk og metodisk sikret måte.

Den borgerlige psykologien bestemmer enkelt-individet som det konkrete utgangspunkt for undersøkelsene sine, og den begriper samfunnet som resultat av generaliserende abstraksjon overfor den empirisk konstaterbare realiteten som individet utgjør. Mot dette kan vi stille følgende: Enkeltindividet er på ingen

måte en "konkret gitthet", en slik oppfatning er tvertimot ytterst abstrakt fordi den er resultat av abstraheringen fra menneskenes konkrete historisk-samfunnsmessige situasjon. Erkjennelsesteoretisk betyr dette at det erkjennende sosiale subjekt (altså f.eks. også det som forsker vitenskapelig) ikke består ved siden av eller utenfor de individuelle subjekter, men gjennom dem. "Det oppnår realitet bare gjennom den virkelige og den mulige erkjennelsesvirksomheten til individene som utgjør samfunnet. Det fins altså ikke to adskilt eksisterende subjekter, det samfunnsmessige og det individuelle. Det individuelle subjekt er eksistensmåten til det samfunnsmessige subjekt."⁴

Fordreiningen av konkrethet og abstrakthet i den borgerlige psykologien bringer til uttrykk to ting: ved at den reproducerer den virkelige isoleringen av menneskene i det kapitalistiske samfunnet begrepsmessig, så knytter den an til den i kapitalismen nødvendig fremherskende formen til det isolerte individ, og bringer dette til uttrykk. Men ved at den samtidig blir stående ved denne fremtredelsen som noe siste ("noe gitt") og ikke er i stand til å begripe formen til sitt utgangspunkt - det abstrakte individ - som selv konstituert gjennom de samfunnsmessige produktjonsforholdene, så blir den hengende fast i fremtredelses-sfæren og dokumenterer slik sin positivisme.

Det abstrakte individ som den borgerlige psykologiens sentrale kategori, karakteriserer likesåmeget forestillingene om forskeren som om forskningsgjenstanden. Den "individuelle forsker" er fra den borgerlige vitenskapsteoriens synspunkt den egentlige bærer av den empiriske forskningen. Overveielser omkring utvelgelsen av problemstillinger, om forskningsarbeidets relevans og praktiske konsekvenser og hva slags interesser det kan tjene, og spørsmålet om forskerens forhåndspregede kategoriapparat som fører til spesifikke synsmåter på forskningsobjekter, alt dette blir henført til forskerens individuelle biografi og er ikke gjenstand for vitenskapsteoretiske betraktninger. De virkelige samfunnsmessige betingelsene som forskningsprosessen avhenger av, blir tillagt forskeren som subjektiv-biografisk saksforhold. Den samme omtolkningen av samfunnsmessige forhold til individuelle og delvis organismiske disposisjoner, bestemmer måten psykologien ser på menneskene som forskningsgjenstand.

Når omtolkningen av de samfunnsmessige forhold til individuelle adferdsdisposisjoner opphøyes til en empirisk grunnansats, må det fastslås at de materielle økonomiske forhold eksisterer nettopp i de virkelige menneskenes adferd, og ikke i en selvstendig, adskilt, sanselig gestalt ved siden av det virkelige liv. Disse forholdene kan prinsipielt ikke fastholdes på annen måte enn gjennom teoretiske begreper, da ingen egen sanselig eksisterende ting er identisk med dem. "Empirisk konstaterbare

er derfor ikke de samfunnsmessige forholdene som sådanne, ikke i deres selvstendigjøring, men i deres fremtredelsesformer som egenskaper, som kjennetegn ved mennesker og de øvrige sanselige fakta i samfunnet - egenskaper som riktignok bare blir synlige i individenes samfunnsmessige forhold til hverandre."⁵

Denne begrepsmessige selvstendigjøringen blir i den empiristiske vitenskapsoppfatningen forvandlet til en *virkelig*, og de i begrepsmessig form fikserte forholdene blir tilordnet en substansialisert individuell adferdsdisposisjon. "Empirikeren blir så nedsunket i den empiriske erfarings vanemessighet at han tror at han fremdeles er på området for den sanselige erfaring når han operer med abstraksjoner".⁶ Når oppløsningen av objektive forhold i subjektive adferdsdisposisjoner har satt seg gjennom i den empiristiske vitenskapen, og denne prosessen må heltut begripes som en refleks av forholdene i kapitalismen, så oppstår det problem at slike disposisjoner konkret ikke er observerbare. De som gjør antagelser om en adferdsdisposisjon begår ifølge Carnap "hypostaseringsfeilen, hvorigjennom en merkverdig for-dobling inntreer: Ved siden av eller bak en tilstand hvis eksistens er empirisk påvisbar (en fysiologisk reaksjon) antar man an "parallell"-vesenhet hvis eksistens ikke kan påvises".⁷

Ut fra standpunktet til en konsekvent gjennomført empiristisk vitenskap har Carnap fullstendig rett. Men først etterat for-dreiningen av samfunnsmessige forhold til individuelle disposisjoner allerede er fullført kan problemet i det hele tatt stilles på den måten. Når psykologien også fullfører denne Carnapske vendingen så tilfredsstillende i denne behavioristiske formen det strengt empiristiske meningskriterium. Men samtidig beviser den sin meningsløshet ved at den konsekvent omtolker samfunnsmessige forhold i kjertelsekresjoner.

At den herskende psykologien ser bort fra akkurat det som utgjør menneskenes egenart i deres historiske situasjon, gjelder ikke bare for den generelle psykologien som foregir å ha "mennesket overhodet" som gjenstand, men også for sosialpsykologien. Også den går ut fra abstrakt isolerte individer, men har som gjenstand den resulterende sammensetning av dem i bestemte ordninger, små- eller storgrupper og deres særegenheter. De moderne undersøkelser over sjiktspesifikk adferd beror likeens på denne forståelsesmåten, og resultatet er en klassifisering av individene etter deres sosioøkonomiske status, ikke etter klasser hvis immament uopphevbare motsetninger nettopp kjennetegner det kapitalistiske samfunn. De er derfor ikke istand til å stige opp fra det abstrakte (tankeningen "det isolerte individ overhode") til det konkrete, dvs. å begripe menneskene under deres konkrete historiske betingelser.

Abstraheringen fra menneskenes konkrete historiske samfunnsmes-

sighet er ikke bare bestemmende for psykologien som sentral innholdsmessig kategori, men også dens metodeapparat og de spesielle forskningsteknikker er strukturert slik at de bare tillater en organismisk menneskeform som mulig forskningsgjenstand, og dermed også som resultat. Teorien blir immanent uoppretholdbar ved at metodikken er utformet slik at akkurat de faktorer der menneskenes konkrete historisk-samfunnsmessige situasjon kommer til syne, rett og slett faller ut av eksperimentet og empirien. I de teoretiske setningene som skal etterprøves empirisk, kreves det at setningene - ut fra den nomotetiske vitenskapsoppfatningen - skal gjelde strengt "alltid og overalt". Heri ligger allerede den ahistoriske dimensjonen. For å gjøre gjeldende dette kravet overfor empirien håndteres prinsippet om stemping av teoridivergente data som "forstyrrende omstendigheter" (exhaustions-prinsippet) på en spesiell måte: "Alle faktorer som kunne sette det nomotetiske kravet om almen gyldighet i fare blir per definisjon betraktet som "forstyrrende betingelser". Dette betyr at alle momenter som utgjør de levende menneskenes konkrete historisk-samfunnsmessige betingelser elimineres som "feilvarians".⁸

"Jeg holder det for meget tvilsomt om man skal betrakte en almen gyldighet i de teoretiske antagelsene fremkommet på denne måten som noe verdifullt. Jeg synes - når det gjelder forståelsen av konkrete menneskelige forhold - at det som overalt like gyldig i siste instans kunne være det likegyldige."⁹

Oversatt av Einar Johannes

NOTER

- 1) "Prosjekt-arbeidet" refererer til det organiserte, politiske målrettede prosjekt-studiet som studentene ved psykologisk institutt ved "Der Freien Universität Berlin" utviklet i 1969 og utover.
- 2) *Nomotetisk*: metoder eller disipliner som tar sikte på utforskning av generelle lover (overs.a.).
- 3) Se S.Kvale: Det teknologiske paradigma for psykologisk forskning. I *h.f.K.S.*, 1974,1 (overs. a.)
- 4) W.A.Lektorski; *Das Subjekt-Objekt-Problem in den klassischen und modernen bürgerlichen Philosophie*, Berlin (DDR) 1968.
- 5) E.Hahn: *Historischer Materialismus und marxistische Soziologie*, Berlin (DDR), 1968, s.72.
- 6) F.Engels: *Dialectics of Nature*, Progress Publishers, s.235.
- 7) R.Carnap: *Psychologie in physikalischer Sprache*, *Erkenntnis* 3, (32033) s.116.
- 8) K.Holzkamp: *Kritische Psychologie*, Fischer. 1972, s.109.
- 9) K.Holzkamp: op.cit., s.64.